

TARIMSAL ÜRÜNLERİN PAZARLANMASINDA TİCARET BORSALARININ ROLÜ

Mustafa YAĞCIOĞLU

İzmir Ticaret Borsası Ar-Ge Müdürlüğü

Haziran 2012

Giriş

Birleşmiş Milletler verilerine göre dünya gıda talebi her yıl yaklaşık yüzde 2 oranında artmaktadır. Bu talep artışının yüzde 1.8'i nüfus artışından kaynaklanırken yüzde 0.2'si ise başta Asya ülkelerinde artan gelir sonucunda ortaya çıkan yeni talepten kaynaklanmaktadır. Son on yılda gıda talebi yüzde 20 oranında artarken, gıda üretebilme yetisi ancak yüzde 8 artmıştır. Aynı trendin devam etmesi durumunda 2050 yılında 9 milyarı geçmesi beklenen dünya nüfusunun gıda gereksinimi, mevcut gıda üretiminin ancak iki kat artması ile karşılanabilecektir.

Gıda talebindeki artışa rağmen sanayileşme, kentleşme vb. faktörler nedeniyle her yıl 30 milyon hektar (İtalya büyüklüğünde) tarım alanı yok olmaktadır. Küresel ısınmanın neden olduğu iklim değişimleri sel ve kuraklık gibi doğa olaylarının artmasına ve tarımsal üretimin olumsuz etkilenmesine yol açmaktadır. Ayrıca, yenilebilir enerji kaynağı ihtiyacı nedeniyle önemli miktarda tarımsal üretim gıda yerine yakıt merkezli olarak planlanmaya başlanmıştır.

Yukarıda açıklanmaya çalışılan gerekçeler dışında sosyal ve kültürel yaşamdaki rolü de tarımın her toplum için vazgeçilemez olarak kabul edilmesine neden olmaktadır. Tarım, dün ve bugün olduğu gibi gelecekte de dünyanın en önemli ve stratejik sektörlerin başında gelecektir. Bu nedenle tarımsal üretim olduğu kadar tarım ürünleri ticaretinin düzenlenmesi de ülkelerin öncelikli olarak ele aldığı politikalar arasında yer almaktadır. Bu nedendir ki, özellikle 90'lı yıllardan sonra hızlanan dünya ticaretinin liberalleşmesi çalışmalarında en son ve en zorlu bölüm tarım ürünleri ticaretinde yaşanmıştır.

Türkiye, toprak ve su varlığı, ekolojik avantajları ve üretici varlığı çerçevesinde sahip olduğu tarımsal potansiyel, küresel ölçekte, ülkemiz için ayrıcalıklı bir pozisyon ortaya çıkarmaktadır.

Bu gün Türkiye, 5 tarımsal üründe dünyanın en büyük üreticisi, 23 tarımsal üründe ise ilk 5 üretici ülke arasındadır. Yüzde 2.4 pay ile Avrupa'nın en büyük, dünyanın 7.nci en büyük tarımsal ekonomisidir. Bu nedenle, tarım, Türkiye ekonomisinin geleceği için kilit sektör konumundadır. Ancak, dünya tarımsal ürün ihracatından aldığımız pay ise yalnızca yüzde 1'dir. Detaylarına girmeden yalnızca bu iki makro büyüklük dahi ülkemizin tarım sektöründe sahip olduğu

üretim potansiyelini gelire dönüştürmekten oldukça uzak olduğunu ortaya koymaktadır.

Ülkemizin, tarımsal üretim kadar tarımsal ürünlerin pazarlama kanallarının, gelişen dünya piyasaları ile uyumlu ve teknolojik gelişmeleri takip eden bir yapıda olması gerekmektedir. Etkin bir tarımsal pazarlama, mikro düzeyde üreticilerin daha yüksek gelir elde etmelerine yardımcı olurken; makro düzeyde, tarımsal üretimin değerlendirilmesini sağladığı için ülke kalkınmasına katkıda bulunmaktadır. Uygun pazarlama ağının kurulması ve gerek iç piyasadaki gerekse uluslararası piyasalardaki tüketici tercihlerine uygun niteliklerde üretimin yapılması, tarımdan elde edilen katma değerinde artmasını sağlayacaktır.

Diğer taraftan, tarım ürünlerinin pazarlanması, sanayi ürünlerinden farklı bazı özellikler içermektedir. Tarım ürünleri, nitel ve nicelik olarak iklim, spekülasyon, çevre ve saklama koşullarından doğrudan etkilendiklerinden dolayı tarımsal malların fiyatları, arz miktarına bağlı olarak sürekli dalgalanma göstermekte ve fiyatta yaşanan bu değişimler risk algılamasını arttırmakta ve tarımsal piyasalarda istikrarsızlığın oluşmasına yol açmaktadır. Öte yandan, tarım ürünlerinde üretimin mevsimsel dalgalanma göstermesine karşılık tüketiminin sürekliliği, tarım ürünlerin arz ve talebi arasındaki uyumsuzluğun temel kaynağıdır. Söz konusu zaman uyumsuzluğu, bir yandan tarım ürünler piyasasındaki belirsizliği artırırken, diğer yandan stok maliyeti sorununu gündeme getirmektedir. Bu sorunların çözümlenmesi ve arz ile talebin birbiriyle uyumlaştırılması amacı, spot ve vadeli işlemlerin yapıldığı borsaları ortaya çıkarmıştır.

Ülkemizde tarım ürünlerinin alınıp satıldığı en önemli kurumlar Ticaret Borsalarıdır. 5174 sayılı kanun kapsamında kurulan Ticaret Borsaları söz konusu kanunda “borsaya dahil maddelerin alım satımı ve borsada oluşan fiyatlarının tespit, tescil ve ilânı işleriyle meşgul olmak üzere kurulan kamu tüzel kişiliğine sahip kurumlardır” şeklinde tanımlanmaktadır.

Bütün borsalarda olduğu gibi, Ticaret Borsaları da arz ve talebin belirli kurallar çerçevesinde bulunduğu, belirli kurallar içerisinde işlemlerin yapıldığı ve fiyatların olduğu bir pazaryerleridir. Ancak, ticaret borsalarının diğer borsalardan farkı kotasyon listelerinde yer alan tarım ve bazı işlenmiş gıda ürünlerinin alım

satımın yapılması ve tescil edilmesidir. Her Borsanın kotasyon listesi farklıdır ve bulunduğu ilçe, il ve bölgenin tarımsal üretim deseni ve tarımsal ürün ticaretine göre değişiklik göstermektedir.

Herhangi bir ürünün borsa kotasyonuna alınabilmesi için; standardizasyonunun yapılmış bulunması, standardizasyonu yapılmamış ise, tiplere ayrılması, numuneyle temsili mümkün misli mallardan olması ve ülke veya borsanın çalışma alanı dâhilinde ticaretinin önemli miktarlarda yapılması, ayrıca borsanın bulunduğu yerde fazla miktarda üretilmesi veya tüketilmesi yahut da ihrac, ithal veya tevzi edilmesi, genellikle stoklamaya elverişli çabuk bozulan mallardan olmaması gerekmektedir.

Ülkemizde ilk borsa 1891 yılında kurulan İzmir Ticaret Borsası'dır. Zaman içerisinde borsaların sayısı hızla artmış ve günümüzde 52'si il merkezi, 61'i ilçe merkezinde olmak üzere toplam 113 adet ticaret borsası kurulmuştur. Bugün itibariyle ticaret borsalarına kayıtlı 50 bin düzeyinde tarımsal ürün ticaretiyle uğraşan alıcı ve satıcı bulunmaktadır.

2010 yılı itibariyle borsalardaki işlem hacmi, 76.8 milyar liraya ulaşmıştır. Aynı yıl 90.7 milyar lira olan tarımsal üretim değerimiz ile birlikte değerlendirildiğinde ticaret borsalarının ne kadar önemli bir işlem hacmine sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

Günümüzde ticaret borsalarını birbirinden ayıran en önemli özellik arz ve talebin karşı karşıya geldiği ve canlı seans işlemlerinin yapıldığı salon işlemlerinin olup olmadığıdır. Ancak, bu şekilde gerçek borsacılık faaliyetinden ve fiyat oluşumundan bahsetmek mümkündür. Bu gerçekten hareketle son dönemde birçok borsada işlem salonları oluşturulmuştur. Ancak, bugün salon işlemlerinin etkin olarak çalıştığı Borsa sayısı 15'i geçmemektedir. Birçok borsada canlı salon işlemleri yapılmamakta, borsa dışında yapılan tarım ürünlerinin alım ve satımı borsada tescil ettirilmektedir.

Ülkemizde salon işlemi olan borsalara örnek olarak, pamuk, kuru üzüm ve yağlı tohumlarda İzmir Ticaret Borsasını, hububat ve bakliyat ürünlerinde de Konya ve Polatlı Ticaret Borsalarını vermek mümkündür. Söz konusu borsalarda alım satıma konu olan ürünlerin numuneleri ve/veya laboratuvarca belirlenmiş kalite kriterleri üzerinden, serbest piyasa koşullarında işlemler yapılmakta ve oluşan

fiyatlar ilan edilmektedir. Ancak bu şekilde oluşan fiyatlar referans fiyat olarak kabul edilmekte ve alım satım işlemlerine baz oluşturabilmektedir.

TİCARET BORSALARININ SAĞLADIĞI HİZMET VE FAYDALAR

- Çiftçinin ürettiği tarım ürünleri piyasanın mevcut şartları içinde gerçek değerine ulaştığı ölçüde, devletin tarım sektöründe destekleme politikaları sebebiyle üstleneceği mali yük azalır.
- Tarım ürünleri ve hayvansal ürünlerin alım satımının Borsaya tescili ile kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınması sağlanmakta böylece, devletin bu ürünlerde stopaj, KDV ve vergi kayıp ve kaçakları önlenmektedir.
- Ticaret Borsaları, önceden tahmini mümkün olmayan dalgalanmaları da istikrara kavuşturur.
- Ticaret Borsaları müteahhitlik piyasasında çalışan kişiler için avantaj da sağlar.
- İşadami riskten kurtulmak için, ticaret borsasında taahhüt ettiği teslim tarihi ve mal miktarı ile uyumlu olarak bu maldan vadeli alım yaparak riskten kurtulmuş olur.
- Ticaret Borsaları ihracatçıya da avantaj sağlar. Gıda, tekstil gibi sanayi dallarında çalışan üreticiler-ihracatçılar vadeli alım sözleşmeleri yaparak, ihracat taahhütlerini zamanında istenilen kalite ve fiyatta yerine getirme imkânı bulunabilmektedir.
- Ticaret Borsaları tüketici yararlarını korur. Üretimi ve tüketimi son derece yaygın olan tarım ürünlerinin bölge ve zaman bakımından fiyat farklarını kısmen telafi ederek, tüketicinin menfaatlerine uygun adil ve gerçek fiyatların oluşumuna katkıda bulunur.
- Ticaret Borsaları üreticiye fayda sağlar. Borsaların üreticilerin, ürünlerini çok miktarda alıcı karşısında arz edebilecekleri, böylece o günkü şartlar içinde, güvenle ve gerçek fiyatla satabildikleri piyasadır. Ticaret Borsalarına sadece borsaya kayıtlı üyeler girebilir ve borsada işlem yapabilirler. Bu sınırlamanın tek istisnası tarım üreticileridir. Bu sebeple, her borsada satıcıların önemli bir bölümünü tarım üreticileri oluşturur.
- Tahkim yönetimiyle ihtilafların çözümünde zaman kaybı yaşanmaz. Üyeler arasında meydana gelen anlaşmazlık ve uyuşmazlıklar hakem heyetleri marifetiyle çözülür.

Karacan (2009)

Bu nedenle, çok sayıda alıcı ve satıcının işlem yaptığı etkin çalışan bir pazarlama sisteminin kurulabilmesi ve tam rekabet şartlarında fiyat oluşumunun sağlanabilmesi için ticaret borsalarının günümüz gereklerine göre yapılması kaçınılmazdır. Özellikle gelişen iletişim ve bilişim teknolojisi her türlü ticari faaliyetin yapısının değişmesine neden olmaktadır. Bu nedenle, ticaret borsalarında bu dönüşüme ayak uydurması bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.

Birçok ticaret borsasının bu dönüşümü yapabilmek için bir arayış içerisinde olduğu bilinmektedir. Ancak, ülkemizde ürün standardizasyonunda yaşanan sıkıntılar, laboratuvar altyapısındaki eksiklikler, tarım ürünleri ticaretindeki kayıt dışı işlemlerin varlığı, küçük ölçekli üretici sayısının fazla olması, geleneksel pazarlama yöntemlerinin devam etmesi yönündeki direnç, teknolojiyle çokda

barışık olmayan üretici ve tüccar kesiminin varlığı ve yasal mevzuatın ortaya çıkardığı bazı sorunlar ticaret borsalarının dönüşüm sürecini zorlaştıran faktörler olarak ortaya çıkmaktadır.

Lisanslı Depoculuk ve Ürün İhtisas Borsası projelerinin entegre olarak tamamlanması ülkemizde tarım ürünleri ticaretinde yapısal bir dönüşümün başlangıcı olacaktır. Bu sisteme uzun süre stoklanabilir ve standardizasyon sorunu olmayan pamuk, hububat, bakliyat gibi ürünler dahil olabilecektir. “Lisanslı Depoculuk” ve “Ürün İhtisas Borsacılığı” olarak iki temel ayak üzerinde işleyecek sistem, lisanslı depolara girecek ürünü temsil eden makbuz senetlerinin borsada bir menkul kıymet olarak satışına imkan sağlayacaktır. Bu nedenle tarım ürünleri ticaretinin gerçek faktörleri olan üretici, tüccar, sanayici ve ihracatçıların üye olduğu ticaret borsalarının yeni kurulacak bu sistemde ana aktör olmaları kaçınılmazdır. Dahası bu sistem ticaret borsalarının yapısal dönüşümlerinin sadece bir boyutunu oluşturmaktadır. Bu sisteme dahil olacak ürün sayısı oldukça sınırlıdır.

Ticaret Borsalarının lisanslı depolara giremeyecek ve dolayısıyla ürün borsasında işlem göremeyecek daha birçok tarımsal ürün için arz ve talebin karşılaşmasını sağlayarak sağlıklı fiyat oluşumunu temin edecek canlı seans işlemlerine imkan sağlayacak bir yapıyı oluşturmaları yapısal dönüşümün diğer boyutunu oluşturacaktır.

KAYNAKÇA

Kemaloğlu, İ. (2011), “Gıda Piyasalarının Değişen Dinamikleri: Türkiye Tarım/Gıda Sanayii'nin Rekabet Gücü”

Ünver Ç. T., Görecek U. (2012), “Türkiye’de tarımsal Ürün Borsalarının Analizi”, Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, Aydın

Karacan, A. R. (2009). Ticaret Borsaları. Tarımsal Pazarlama (s. 158-159). içinde İzmir: Meta Basım.

Ticaret Borsalarına Tabi Maddeler ve Bu Maddelerin Alım ve Satımlarının Tescili Hakkında Yönetmelik, Resmi Gazete Tarihi: 08.01.2005 Sayı: 25694, Madde: 5.